

*В.А. МАМЧУР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інституційно-економічний механізм розвитку ринку молока і молокопродуктів

Постановка проблеми. Ринку молока та молокопродуктів є одним із визначальних товарних сегментів цілісного аграрного ринку. Це зумовлено тим, що аграрний ринок виступає по суті структурованою і консолідованою, глобальною інституційною системою, середовищем взаємодії економічних агентів у механізмі рівностороннього задоволення потреб, об'єктом яких є аграрна продукція. Історичний досвід показує, що в роки відродження багатьох країн ринку молока й молокопродуктів відводилася особлива роль серед інших сегментів аграрного ринку, за рівнем якого судять як про розвиток сільського господарства в цілому, так і розвиток тваринництва зокрема.

Проблема нарощування поголів'я худоби та збільшення виробництва молока сирого, високоякісних молочних продуктів і розвиток відповідного товарного сегмента аграрного ринку з роками не втрачає своєї актуальності, зокрема в нашій країні.

Функціонування ринку молока та молокопродуктів знаходиться у нелегкому періоді свого розвитку, безпосередньо пов'язаним із впливом таких інституційних чинників, як зменшення поголів'я ВРХ, низька прибутковність галузі молочного скотарства, значним періодом оборотності капіталу, неефективністю інституту ціни й ціноутворення, дефіцитом сировини для молокопереробної промисловості, імпортовигідністю ввезення молочної продукції тощо.

Зазначимо, що у контексті визнання об'єктивної та актуальної необхідності розв'язання означених проблем переважатиме теоретико-методичний контекст дослідження сутності інституційно-економічного ме-

ханізму розвитку зазначеного товарного сегмента аграрного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрацювання в означеному напрямі безперечно існують, проте є певні аспекти дискусійності, про що показує увага науковців до її розкриття як у загальнотеоретичному, так і у методологіко-методичному плані. Зокрема, напрацюванням у загальнотеоретичних проблемах функціонування ринку молока й молокопродуктів, а також практичним аспектам становлення та функціонування аграрного ринку, формування сучасної ринкової інфраструктури присвячено багато наукових досліджень, серед яких: В. Збарський [1], А. Мовчанюк [2], Я. Тивончук [3], Н. Герасимчук [4], М. Ібатуллин [5], М. Ільчук, В. Радько, І. Мельникова [6], І. Охріменко, І. Паска [7], Р. Бутило [8], І. Гурська [9], І. Сальман, В. Радько [10], С. Ткачук [11], І. Тюха [12], О. Чан-Хі, Р. Янчевський [13], П. Саблук, Д. Карич, Ю. Коваленко [14], О. Шпичак [15], О. Шпикуляк [16, 17], М. Жибак [18], Г. Калетнік [19] та ін.

Проте враховуючи, що в практичному плані ринок молока та молокопродуктів – динамічний, це вимагає розширення дослідницького поля, зокрема, систематизування й означення теоретичних аспектів розвитку як інституційно-економічного механізму, так і ринку молока та молокопродуктів зокрема, виклавши відносно цього власне авторське бачення.

Мета статті – обґрунтування й розкриття теоретико-методологічних підходів до поняття інституційно-економічного механізму розвитку ринку молока та молокопродуктів і наукового позиціонування останнього в концепції товарних конструкцій цілісності аграрного ринку, визначення основних факто-

рів, що негативно впливають на розвиток досліджуваного ринку.

Виклад основних результатів дослідження. Дефініція "ринку", "ринку молока та молокопродуктів" і "аграрний ринок" обґрунтована з різних позицій, які мають єдину інституційну природу, зокрема: середовище купівлі-продажу товару, взаємодії продавця й покупця з метою одержання доходу – задоволення потреби (концепція території); система інститутів, які зводять покупців і продавців, забезпечуючи їхню взаємодію (інституціональний підхід); сукупність великої кількості незалежних один від одного економічних агентів, діяльність яких спрямована на набуття підприємницької вигоди – задоволення потреб (кількісна теорія) [17].

Сформульовані наукові підходи підтверджують їх множинний характер, проте все зводиться до "інституціоналізованого упорядкування" зрегульованого як державою, так і самим ринком.

Нами дотримується позиція, відносно якої ринок розглядається як інституційна система відносин економічних агентів у механізмі різностороннього задоволення потреб – «виробництво-розподіл-обмін-споживання», об'єктом яких є сільськогосподарська продукція-сировина й продовольство, а також значною мірою товари суміжних ринків (матеріально-технічного забезпечення,

послуг аграрного спрямування, аграрних інновацій) [17, с. 90].

Відносно даного твердження, і як вже зазначалося раніше, аграрний ринок виступає інституційною системою, який позиціонується сегментацією його товарних конструкцій та інституціоналізованою упорядкованістю (рис. 1).

Відносно наведеного інституціоналізованого впорядкування беззаперечним є твердження про те, що як ринок молока і молокопродуктів, так й інші товарні ринки аграрного спрямування потребують регулювання і природно в самому інституційно-економічному механізмі – інституційних складових саморегулювання ринкового процесу.

Логічним продовженням подальшого дослідження має стати розкриття змісту інституційно-економічного механізму розвитку ринку молока та молокопродуктів, що впливає з назви статті.

Відносно цього важливо в кожен період визначати основні вимоги, що пред'являються як до цілісності інституційно-економічного механізму, так і до двох його основних взаємозв'язаних підсистем: інституційного та економічного механізмів. Ці вимоги повинні спонукати до виробництва продукції в таких обсягах, в яких є потреба і заінтересовано суспільство.

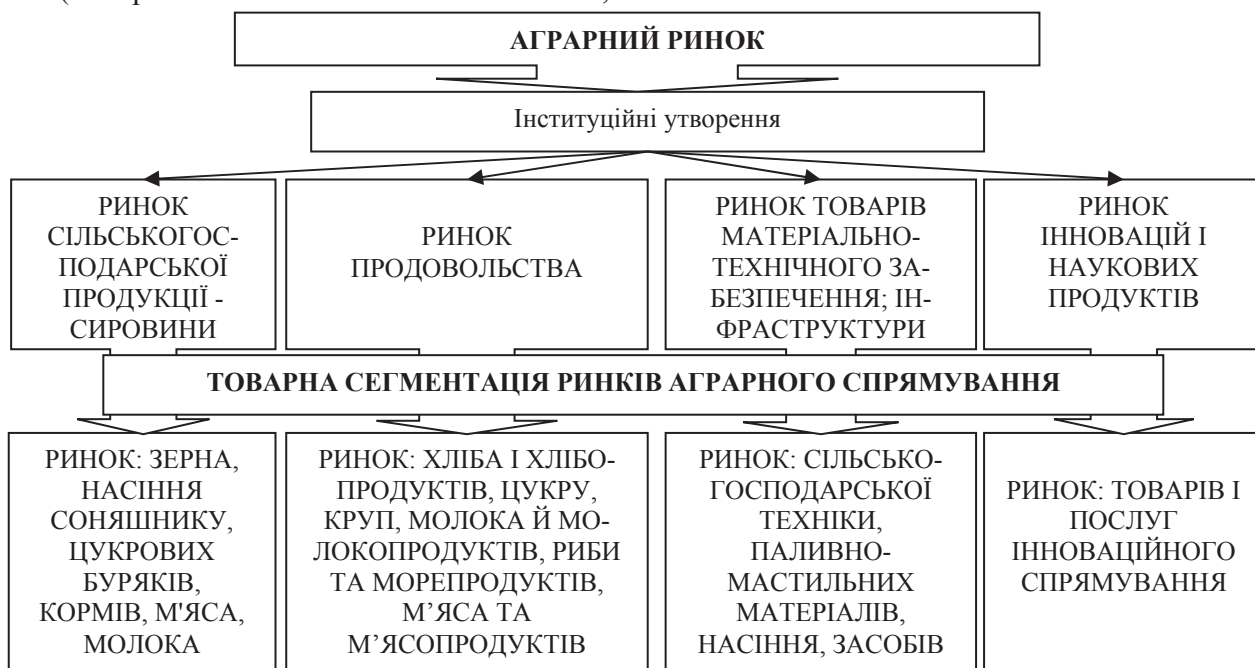

Рис. 1. Інституціоналізоване впорядкування та товарна сегментація аграрного ринку

Джерело: Удосконалено автором відповідно до джерел [17, с. 91, 21, с. 97].

Перш ніж розглянути складові та цілісність інституційно-економічного механізму, зупинимося на визначенні сутності ринкових механізмів. У наукових джерелах представлено різноманіття категорії механізмів, які позначені різними термінами, й відповідними теоретичними підходами у їх визначенні (рис. 2).

Вважаємо за доцільне розпочати з дефініції "економічний механізм", оскільки саме

дана категорія дає змогу охарактеризувати та описати цілісність процесів у соціально-економічних системах та їх взаємодії, а в нашому випадку – говорити про нього як про сукупність конкретних форм і методів впливу на розвиток та функціонування ринку молока та молокопродуктів, а також як такого, який відображає системний та інституційний підхід до його структури й рівнів реалізації.

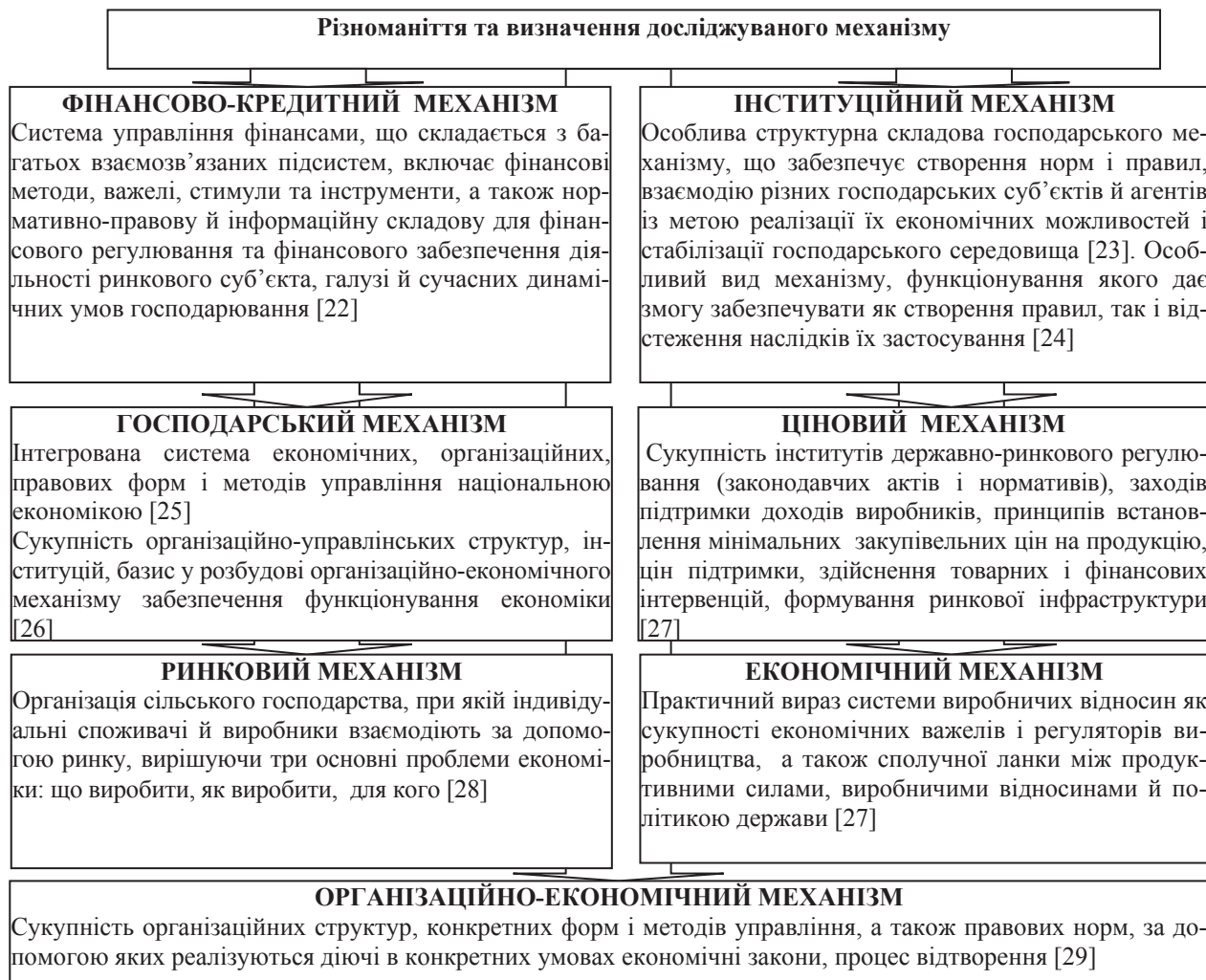

Рис. 2. Теоретичні підходи до визначення економічної категорії "механізм"

Джерело: Сформовано на основі дослідження та узагальнень літературних джерел.

Із наведеної сукупності визначень економічний та інституційний механізми розглядають як окрему складову, так і цілісну. Зокрема, інституційний механізм займає особливе місце в дослідженні економічного механізму та є його основою, останній, у свою чергу, становить основу інституційно-економічного механізму. При цьому інституційний механізм більш інституціоналізований по організаційних елементах, проте в

системі методів управління економічному відводиться вирішальна роль.

Розгляд інституційно-економічного механізму як цілісного, як "правил гри" між економічними (господарюючими) суб'єктами дає змогу говорити про нього як про рушій розвитку та спосіб функціонування господарської системи (незалежно від її розміру) у поєднанні із саморегулюванням діяльності господарюючих суб'єктів із регульовальними функціями держави.

Ще раз повторимо, що в нинішніх умовах функціонування й розвитку ринку молока та молокопродуктів економічному механізму відведено основну роль, безпосередньо пов'язану з низкою інституційних змін як формального, так і неформального характеру. Відносно цього основою нашого дослідження буде саме економічний механізм, оскільки вважаємо що саме він більшою мі-

рою забезпечує ефективність функціонування ринку та є основним стимулювальним фактором діяльності господарюючих суб'єктів.

Отже, дослідженням встановлено існування двох форм економічного механізму: відкритого (формального) й закритого (неформального), із відповідними типовими та видовими структурними складовими (рис. 3).

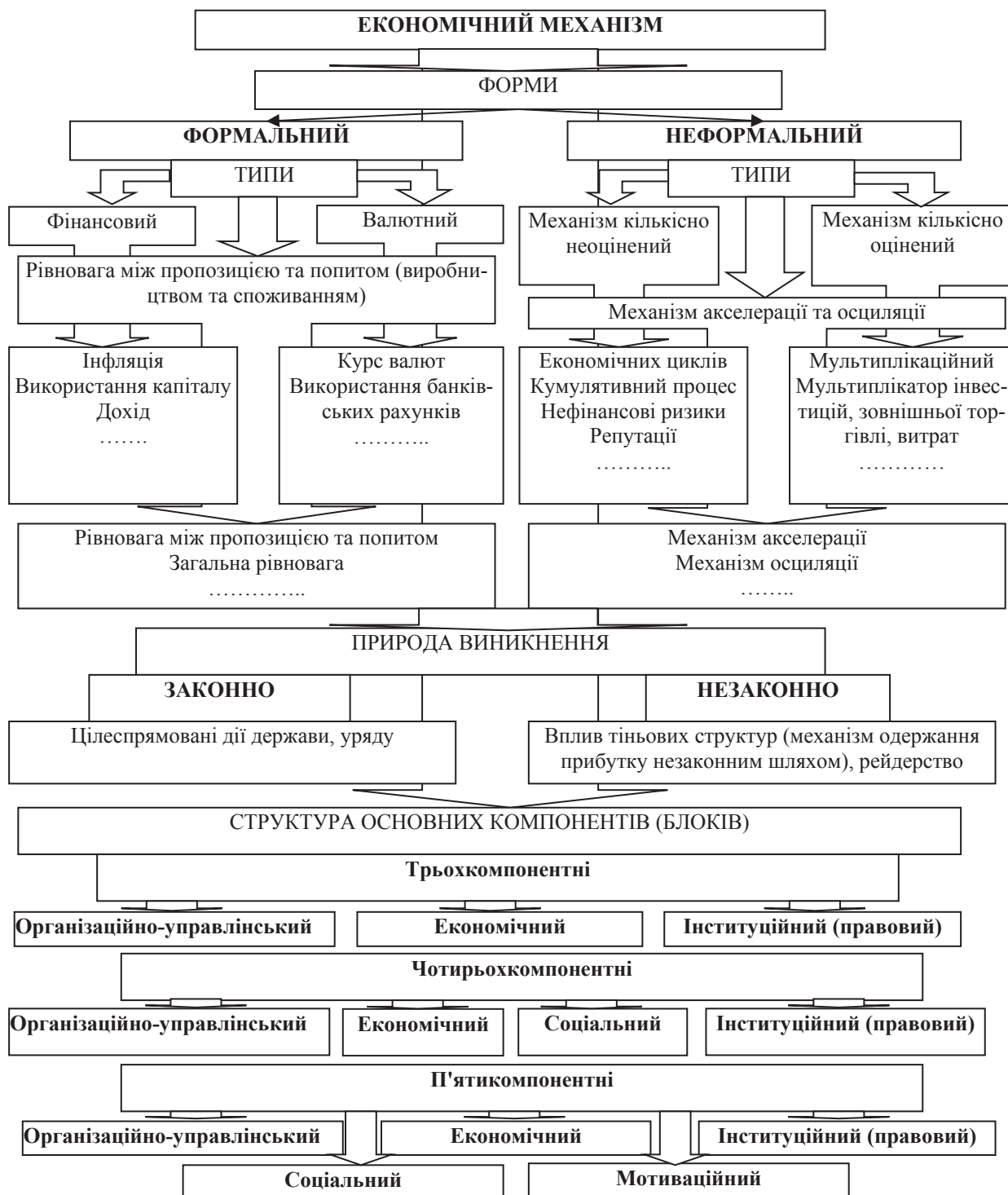

Рис. 3. Утворювальний модуль цілісності інституційно-економічного механізму

Джерело: Сформовано автором на основі узагальнення дослідження.

Із наведеного рисунка видно, що сформовані елементи й компоненти утворюють своєрідний модуль інституційно-економічного механізму, який служить для приведення в гармонійну відповідність цілого (механізму) і його частин (складових). Оптимальне поєднання елементів економічного механізму зумовлюють його основну мету: здатність господарюючих суб'єктів протистояти дії негативних інституційних чинників, оперативно вносити корективи та реагувати на зміни ринкового середовища.

Також інституційно-економічний механізм розвитку – це спосіб організації необхідних і стійких темпів розвитку ринку молока та молокопродуктів, результатом якого є: для населення – постійне задоволення в продуктах харчування (готової молочної

продукції); переробки – постійне забезпечення сільськогосподарською сировиною (сирого молока).

Стабільне забезпечення молоком-сировиною і готовими молочними продуктами є важливою умовою досягнення продовольчої безпеки.

Також можна стверджувати, що ринок молока близький до ринку досконалої конкуренції, оскільки безліч сільськогосподарських товаровиробників не впливають на ціну на ринку, оскільки здійснюють виробництво однотипного продукту (сировини) – молока.

Підтвердженням даного висновку є показники динаміки індексу цін на сире молоко й індексу споживчих цін на молочну продукцію в 2012-2015 роках (рис. 4).

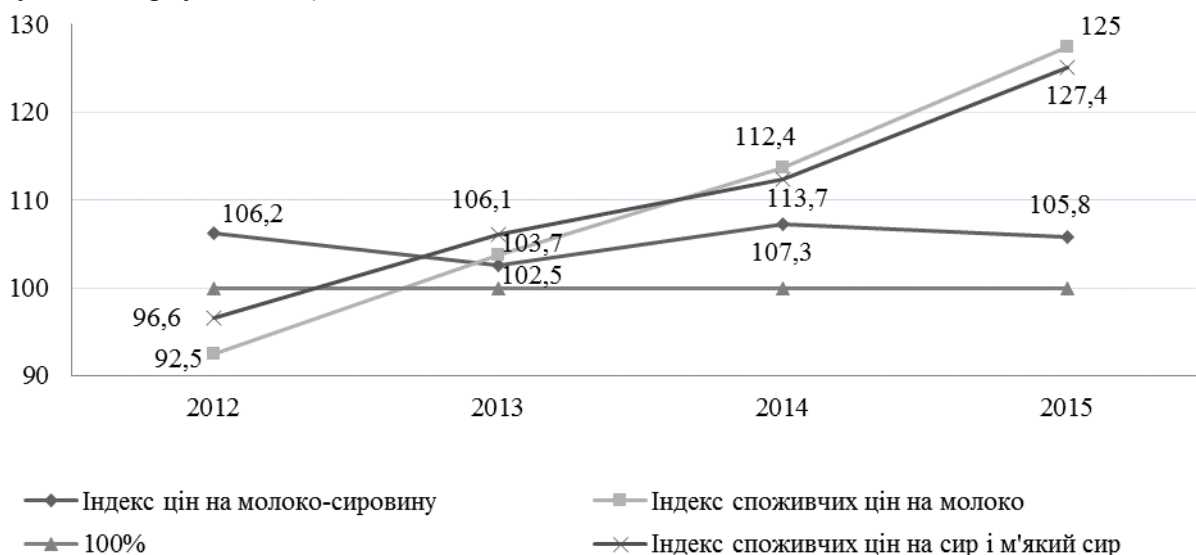

Рис. 4. Динаміка індексу цін на молоко-сировину й індексу споживчих цін на молочну продукцію в 2012-2015 роках

Джерело: Сформовано автором за даними Державної служби статистики України.

Аналіз динаміки цін показує, що темпи зростання закупівельних цін на молоко-сировину нижчі (майже стабільні протягом досліджуваного періоду), ніж зростання цін у виробників молочних продуктів і споживчих цін роздрібної торгівлі. Все це уможливорює зробити висновок, що споживачі потрапляють у "замкнуте коло" ринкових цін із різними темпами зростання, що впливає на розвиток як самих сільськогосподарських виробників молока-сировини, так і перероб-

них підприємств, оскільки в перших постійно зростає собівартість виробництва молока, яка не компенсується закупівельними цінами, у других – через зменшення поголів'я та відповідно й виробництво молока-сировини постійно зростають витрати на його купівлю, зокрема через імпортерів. Низькі закупівельні ціни на сире молоко негативно позначаються на кількості поголів'я корів та обсягах виробництва молока (рис. 5).

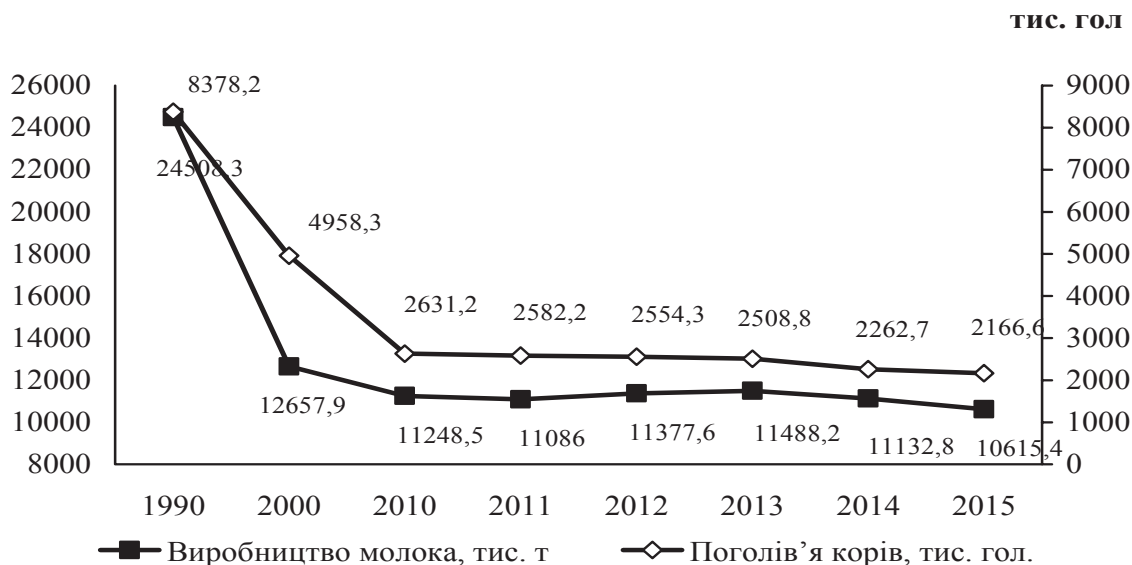

Рис. 5. Динаміка поголів'я корів та виробництва молока в Україні

Джерело: Сформовано автором за даними Державної служби статистики України.

Проведений аналіз розвитку ринку молока й молокопродуктів доводить про існування негативної тенденції між сільськогосподар-

ськими товаровиробниками і переробними підприємствами, а ще більше – між виробниками й кінцевими споживачами (рис. 6).

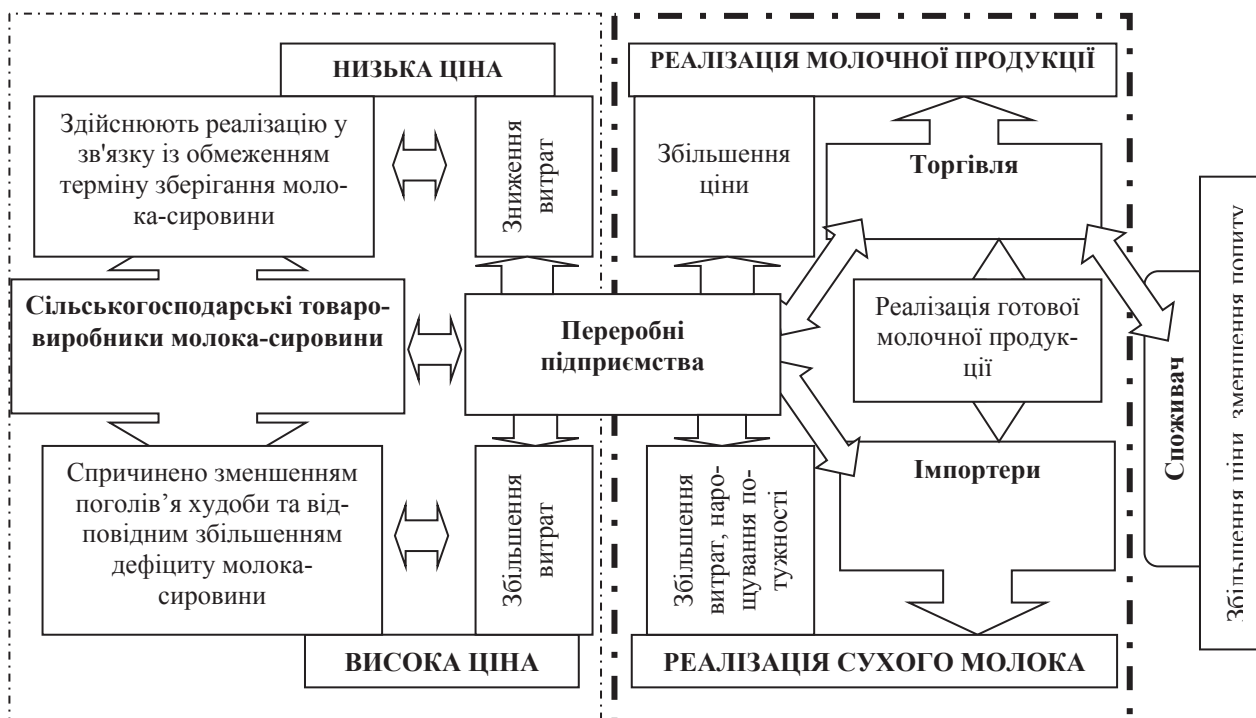

Рис. 6. "Замкнуте коло" ціноутворення на ринку молока та молокопродуктів

Джерело: Сформовано автором на основі дослідження.

З-поміж наведеного на нашу думку, одного з основних інституційних факторів, який впливає на розвиток ринку молока та молокопродуктів (див. рис. 6), у ринковому

середовищі існують й інші фактори, які в сукупності негативно впливають на розвиток ринку молока та молокопродуктів (рис. 7).

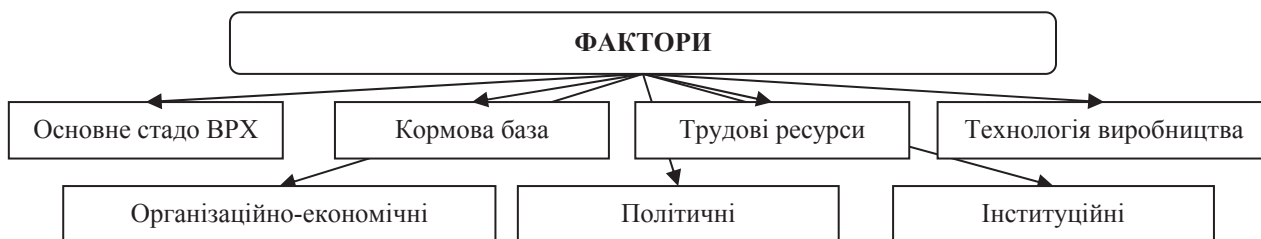

Рис. 7. Фактори, що безпосередньо впливають на розвиток ринку молока та молокопродуктів

Джерело: Сформовано автором

Вихід із цього замкнутого кола вбачаємо саме завдяки формуванню ефективного інституційно-економічного механізму розвитку ринку молока й молокопродуктів, що може ґрунтуватися на таких підходах: інституційному – розгляді механізму як цілісної сукупності елементів і зв'язків між ними на основі ефективної діяльності інститутів,

стимулюючих діяльність господарюючих суб'єктів, та економічному – сукупність економічних інструментів і способів їх взаємодії для реалізації економічного процесу.

Подальшою умовою формування інституційно-економічного механізму є визначення відповідної мети, завдань та структури (рис. 8).

Рис. 8. Формування інституційно-економічного механізму розвитку ринку молока та молокопродуктів

Джерело: Сформовано автором на основі узагальнення.

Відповідно до сформованої структури інституційно-економічний механізм розвитку ринку молока й молокопродуктів можна розглядати у вигляді ієрархічної системи, що

визначає порядок, способи, принципи, методи та інструменти їх збалансованої й гармонійної взаємодії її елементів (рис. 9).

Рис. 9. Концептуальна структура інституційно-економічного механізму розвитку ринку молока та молочних продуктів

Джерело: Сформовано автором на основі узагальнення.

Інституційно-економічний механізм включає сформовану учасниками систему цілей і ресурсних обмежень, систему показників економічної оцінки результативності та має відповідне інформаційне забезпечення. Таким чином, інституційно-економічний механізм розвитку ринку молока й молочних продуктів розглядаємо як сукупність конкретних форм і методів свідомої дії на ринкові процеси.

В економічну складову входять: ціна та ціноутворення, бюджетна, кредитна, податкова, страхова підсистеми; в організаційну – форми господарювання, спеціалізація, племінна робота, технології виробництва тощо; в інституційну – правове забезпечення, норми й традиції, довіра, репутація.

Висновок. Отже, можна зазначити, що в Україні формування ринку молока та молочних продуктів як сегментованої товарної складової розвитку аграрного ринку відбувається дуже слабкими темпами, що зумовлено несформованістю ефективного інституційно-економічного механізму його розвитку й існуванням ряду негативних інституційних факторів, що деформує ринкові відносини економічних учасників.

Дослідження піднятої проблеми дало змогу означити теоретичні аспекти розумін-

ня сутності дефініції "інституційно-економічний механізм", висвітлити концептуальне бачення його складових елементів, що детермінують його як ефективний інститут розвитку ринку молока та молочних продуктів. Задані аспекти наукового пошуку є дороговказом для подальшого наукового пошуку.

Як результат, інституційно-економічний механізм розвитку ринку молока й молочних продуктів є різнорівневою ієрархічною системою основних взаємозв'язаних між собою елементів та їхніх типових груп (суб'єктів, об'єктів, принципів, форм, методів й інструментів засобів забезпечення), а також способів їхньої взаємодії, включаючи інтеграцію і дезінтеграцію, в ході і під впливом яких гармонізуються економічні відносини (інтереси) держави, ринкової інфраструктури, суб'єктів ринку молока та молочної продукції (власників, сільськогосподарських товаровиробників, переробників), суспільства і забезпечується цілеспрямований розвиток, включаючи сукупність інституцій та інститутів, які консолідують правила, регламенти, норми, організації й структури, дія яких спрямована на упорядкування поведінки економічних агентів, за допомогою яких підтримуються переваги на ринку.

Список використаних джерел

1. Збарський В.К. Перспективи відродження молочного скотарства на Черкащині / В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2012. – №10. – С. 10–18.
2. Мовчанюк А. В. Проблеми розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області / А. В. Мовчанюк // Економіка АПК. – 2012. – №10. – С. 146–151.
3. Тивончук Я. О. Методичні підходи до формування організаційно-економічного механізму активізації діяльності підприємницьких структур ринку молока і молокопродуктів / Я. О. Тивончук // Агроінком. – 2011. – №1–3. – С. 15–20.
4. Герасимчук Н. А. Інституційні засади розвитку агропродовольчих ринків / Н. А. Герасимчук // Наук. вісник Націон. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2012. – Вип. 177, ч. 1. – С. 250–254.
5. Ібатуллін М. І. Інституційне середовище продовольчого ринку: зарубіжний досвід і вітчизняне сьогодення / М. І. Ібатуллін // Вісн. аграр. науки. – 2015. – № 10. – С. 64–68.
6. Ільчук М. М. Розвиток ринку молока і молочної продукції: моногр. / М. М. Ільчук, В. І. Радько, І. В. Мельникова. – К.: ЦП "Компринт", 2012. – 428 с.
7. Охріменко І. В. Наукові основи макроекономічного аналізу аграрного ринку / І.В. Охріменко, І. М. Паска // Агросвіт. – 2015. – № 17. – С. 3–7.
8. Бутило Р. Світовий ринок молока й молокопродуктів / Р. Бутило // Молоко і ферма. – 2014. – № 4. – С. 32–38.
9. Гурська І. С. Розвиток регіонального ринку молока і молочної продукції / І.С. Гурська // Наук. вісн. Націон. у-ту біоресурсів і природокористування України. – 2013. – Вип. 181, ч. 1. – С. 31–37.
10. Сальман І. Ю. Основні тенденції розвитку світового ринку молока та молокопродуктів та місце України в ньому / І. Ю. Сальман, В. І. Радько // Агросвіт. – 2015. – № 21. – С. 8–11.
11. Ткачук С. П. Розвиток ринку молока та молокопродуктів України в умовах його адаптації до вимог Європейського Союзу / С. П. Ткачук // Біоресурси і природокористування. – 2015. – Т. 7. – № 1/2. – С. 145–151.
12. Тюха І. В. Стан ринку молока: світовий та вітчизняний аспект / І. В. Тюха // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 2. – С. 33–37.
13. Чан-Хі О. С. Регулювання експортно-імпоротної діяльності на ринку молока та молочної продукції в Україні / О. С. Чан-Хі, Р. В. Янчевський // Наук. вісн. Націон. у-ту біоресурсів і природокористування України. – 2012. – Вип. 177, Ч. 1. – С. 209–217.
14. Саблук П.Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / П.Т. Саблук, Д.Я. Карич, Ю.С. Коваленко. – К.: ІАЕ УААН, 1997. – 140 с.
15. Шпичак О.М. Економічні механізми державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та їх проблеми / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 150–155.
16. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: моногр. / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
17. Шпикуляк О. Г. Інституціональний капітал регулювання і соціальний – саморегулювання аграрного ринку: концептуально-методологічні аспекти аналізу / О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур, В. А. Пехов // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2015. №4. - С.88-101.
18. Жибак М.М. Шляхи вдосконалення ефективного розвитку інфраструктури ринку в аграрному секторі економіки / М. М. Жибак // Наук. вісн. Націон. у-ту біоресурсів і природокористування України : Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2015. – Вип. 211, ч. 1. – С. 85–91.
19. Калетнік Г.М. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект : моногр. / Г.М. Калетнік, О.Г. Шпикуляк, Г.О. Пчелянська. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – 324 с.
20. Мамчур В. А. Інститути аграрного ринку: теоретичні аспекти / В. А. Мамчур // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С. 151 – 156.
21. Мамчур В.А. Інституціональний капітал як конструкт розвитку аграрного ринку / В.А. Мамчур // Економіка АПК. – 2016. – № 5 – С. 93.
22. Малік М. Й. Фінансово-кредитний механізм у розвитку аграрного підприємництва / М.Й. Малік // Фінанси України. – 2004. – №5. – С.47–53.
23. Истомин С.В. Сравнительный анализ институционального и хозяйственного механизмов в трансформируемой экономике / С. В. Истомин // Вестник Челябинского госуд. ун-та. – 2010. – № 27. – С. 47–51.
24. Норт Д. Институциональные изменения : рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6-17.
25. Саблук П. Т. Формування міжгалузевих відносин : проблеми теорії і методології / П. Т. Саблук, М. Й. Малік, В. А. Валентинов. – К. : ІАЕ, 2002. – 294 с.
26. Супрун О. М. Господарський механізм у розвитку та регулюванні економіки / О. М. Супрун // Вісн. Полтав. держ. аграр. акад. – 2011. – № 1. – С. 22–124.
27. Саблук П. Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 3-10.
28. Экономика аграрного рынка : учеб. пособие / С.-Петербург. гос. аграр. ун-т, Урал. ин-т нар. хоз. ; науч. ред. Л.И. Жуков. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1993. – 480 с.
29. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. – М., 2003. / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://yas.yuna.ru/?1879053312@0816185600/>.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2017 р.

Фахове рецензування: 30.03.2017 р.

* * *